

Renata Pietruńko

ORCID: 0000-0002-2336-0637
Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu

Badania z dziećmi. Twórczość, czyli co? Wiedza dzieci na temat twórczości

Research with Children. Creativity, Meaning What?
The Knowledge of Children about Creativity

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

twórczość, twórczość
dziecięca, wiedza,
dziecko, badania
z dziećmi

Celem mojej pracy jest zbadanie, jaką wiedzę mają dzieci siedmioletnie na temat twórczości. W artykule prezentuję ich wypowiedzi. Badania prowadzę w nurcie jakościowym, stosując metodę rozmowy w grupie¹.

Z racji tego, że aktywność twórcza dziecka jest głównym bodźcem jego rozwoju, w pracy z najmłodszymi przywiązuję dużą wagę do tego, żeby ich działania były aktywne i twórcze. Wyniki przeze mnie badań pokazują wiedzę dziecka na temat twórczości. Zdaniem badanych twórczość to działanie człowieka – twórcy, którego efektem jest konkretny, pożyteczny produkt. Okazuje się, że dzieci proces twórczy, czyli tworzenie, ściśle wiążą z myśleniem. Badania pozwoliły ustalić, że widzą one siebie jako twórców. W rozmowie podkreślają, że tworzą codziennie w świetlicy, ale także w domu. Okazuje się, że lubią tworzyć i są kreatywne w swoich działaniach.

Tekst składa się z trzech części. W pierwszej zawarłam rozważania na temat twórczości oraz twórczości dziecięcej. W drugiej opisuję metodologię i przebieg badań. Trzecia część, badawcza, zawiera analizę i interpretację wypowiedzi siedmiolatek na temat twórczości oraz wnioski.

¹ J. Zwiernik, *Podjęcie badawcze w poznaniu wiedzy dziecka*, Wrocław, 2015, s. 96; K. Konarzewski, *Jak prowadzić badania oświatowe*, Kraków 2000, s. 112–127.

KEYWORDS ABSTRACT

creativity, children's
creativity, knowl-
edge, child, research
with children

The child's creative activity is the main stimulus of his/ her development. When working with children, I attach great importance to children being active and creative. I decided to talk with children about what they think on the subject. The article presents children's statements about creativity. In my research, I gave the voice to children so that they could say what they know about creativity. The aim of presented research work is to familiarize the reader with the knowledge of seven-year-old children about creativity. The research was conducted in the qualitative field, with the use of the method of group conversation with children. The research results present the children's knowledge about creativity. According to the children surveyed, creativity is the action of a human being - the creator which effects in a concrete, useful product. It turns out that for children the creative process, or creation, is closely linked to thinking. The research allowed the determination that the examined children see themselves as creators, emphasizing that they create on a daily basis in the dayroom, but also at home. They emphasize that they like to create and are creative in their activities. The text consists of three parts. The first part is a reflection on creativity in general and children's creativity. In the second part I describe the methodology and the course of research. The empirical part includes the analysis and interpretation of children's statements about creativity, as well as some conclusions.

Rozważania nad twórczością i twórcą

Twórczość jest pojęciem wieloznacznym i zjawiskiem trudnym do zdefiniowania. Stanowi ważny i ciekawy przedmiot badań naukowych². Przez wiele stuleci wierzone, że odnosi się wyłącznie do działalności wszechmocnego Boga, który stworzył świat z niczego; twórca był jednoznacznym synonimem słowa „Bóg” – Kreator. Wśród pogan wierzone natomiast, że pomiędzy bogami a tworzącym człowiekiem pośredniczą muzy. W czasie odrodzenia aż do XIX wieku źródeł twórczości upatrywano w ludzkim geniuszu, którego zdolności były dziedziczone, ponadnaturalne, a ich istota i tajemnicze pochodzenie nie dawały się wytłumaczyć. „Twórca” był synonimem słowa „artysta” i jego użycie ograniczało się do charakterystyki nielicznych geniuszy: pisarzy, malarzy, kompozytorów itp. Od XIX wieku uważano, że twórczość odnosi się do wszystkich ludzi i do różnych sfer działań człowieka: sztuki, nauki, techniki, aktywności społecznej, autokreacji³. Począwszy od pierwszej połowy XX wieku, pojęcie to wiązane jest

² E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2001, s. 11.

³ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 60–61.

z czterema kategoriami. I tak słowem tym można określić wytwór zarówno materialny, jak i w formie idei, myśli czy wyobrażenia. Twórczość traktowana jest też jako pewien proces⁴. Ujmuje się ją niekiedy jako zespół specyficznych cech osobowości bądź zdolności i uzdolnień. W tym znaczeniu jest ona zdolnością do wytwarzania wszelkiego rodzaju pomysłów: kompozycji, wytworów, które są nowe i oryginalne (obiektywnie lub subiektywnie), będących wynikiem (rezultatem) bądź aktywności, wyobraźni i fantazji albo intuicji, bądź celowym działaniem myślenia dywergencyjnego⁵.

Nawiązując do dwudziestowiecznego, szerokiego rozumienia twórczości, warto podkreślić, że obok niego pojawiło się jeszcze szersze ujęcie, określane jako pankreacjonizm. Władysław Tatarkiewicz pisze, że jest to „każde działanie człowieka wykraczające poza prostą receptę; człowiek jest twórczy, gdy nie ogranicza się do stwierdzenia, powtarzania, naśladowania, gdy daje coś z siebie. Tak rozumianej twórczości jest wiele: nie tylko w tym, co człowiek ze światem robi i co o nim myśli, ale też w tym, jak świat widzi”⁶. Koncepcja ta zakłada, że potencjał twórczy przypisany jest jednostce, bez względu na to, czy jest ona wybitnie zdolna, czy nie. Co więcej, w tym rozumieniu „twórca” staje się synonimem słowa „człowiek”. Uznaje się zatem, że człowiek jest twórczy, tak jak i jego działania są twórcze, jeśli nie ograniczają się do powtarzania i naśladowania tego, co zrobili przed nim inni ludzie; obejmują one wszystkie dziedziny działalności ludzkiej⁷. Z pankreacjonizmem jako ideą potencjalnej powszechności twórczych możliwości człowieka łączy się według S. Popek podejście, w myśl którego „nie jest ważne, co się i jak tworzy, byle uczestniczyć w procesie twórczym”⁸.

Z kolei termin „twórczość”, obecnie używany w wielu znaczeniach i licznych odmianach, zaczęto stosować w kulturze europejskiej dość późno i nadal, mimo że jest przedmiotem zainteresowania przedstawicieli różnych nauk, uznawany jest on za trudny do zdefiniowania. Jego etymologia sięga czasów starożytnych. W starożytności nie posługiwano się pojęciem „twórczość”; Grecy nie posiadali w ogóle odpowiedniego słowa, natomiast dla Rzymian był to termin z języka potocznego (*creator* oznaczał ojca, natomiast *creator urbis* – założyciela miasta). W średniowieczu był on zarezerwowany dla bogów i ich boskiej działalności. *Creator* funkcjonował jako synonim Boga. W takim znaczeniu nazwa ta była używana jeszcze w dobie odrodzenia. Dopiero w XIX wieku „twórca” stał się synonimem artysty. Przymiotnika „twórczy” i rzeczownika „twórczość” używano w odniesieniu do artystów i ich pracy. W XX wieku

⁴ S. Popek, *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin 2001, s. 12.

⁵ S. Popek, *Twórczość dzieci*, [w]: *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 916.

⁶ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka. Piękno. Forma. Twórczość. Odtwórczość. Przeżycie estetyczne*, Warszawa 1982, s. 306.

⁷ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, dz. cyt. s. 60–61.

⁸ S. Popek, *Twórczość dzieci*, dz. cyt., s. 915.

zaczęto mówić o twórczości w nauce, o twórczym polityku czy też o twórcach nowej techniki. Pojęcie to stosunkowo późno weszło do kultury europejskiej. Zdaniem W. Tatarkiewicza sam wyraz „twórczość” jest wieloznaczny⁹, a jego koncepcja twórczości podkreśla bardzo szeroki zakres rozumienia tego pojęcia. Twórczość według tego filozofa obejmuje wszelkiego rodzaju ludzkie czynności i wytwory, nie tylko artystów, ale także uczonych i techników¹⁰. Natomiast K.J. Szmidt wyróżnia różne aspekty twórczości: atrybutowy (twórczość jako wytwór), podmiotowy (osoba, twórca), procesualny (twórczość jako proces psychiczny), stymulatorów – inhibitorów (czynniki zewnętrzne warunkujące proces tworzenia)¹¹.

Cechą wyróżniającą twórczość spośród innych działań i wytworów jest nowość. W odniesieniu do kategorii nowości E. Nęcka wyróżnia twórczość wyjątkową, wybitną, która umożliwiłaby zasadnicze zmiany w cywilizacji. Do niej odnosi się pojęcie geniuszu, najczęściej najwyższego poziomu aktywności intelektualnej bądź twórczej, określające osobę wybitnie uzdolnioną, uznaną społecznie, cechującą się mistrzostwem w jakiejś dziedzinie, mającą talent, zdolną do tworzenia uznanych arcydzieł. Drugi rodzaj to twórczość przyziemna, zwyczajna, codzienna, której przejawy nie muszą być bezwzględnie nowe i uniwersalne, ale pokazuje ona możliwości podmiotu w kontekście wspomaganego przystosowania się do otoczenia. Wspomniana wyżej E. Nęcka zwraca jednak uwagę na wieloznaczność pojęcia i mnogą wartość w twórczości. Nawiązując do platońskich wartości uniwersalnych, wyróżnia cztery obszary urzeczywistniane przez dojrzałą twórczość: poznawczy (w przypadku twórczości naukowej), estetyczny (w odniesieniu do twórczości artystycznej i literackiej), etyczny (w dziedzinie dobra publicznego i społecznego), dodając do nich specyficzny dla twórczości wynalazczej obszar pragmatyczny¹². Natomiast J. Uszyńska-Jarmoc wymienia dodatkowo obszar autokreacyjny (twórczość związana z kreacją „ja”), będący niezwykle istotny dla autonomii i podmiotowości dziecka¹³, ale także – według piszącej te słowa – dla człowieka dorosłego.

W psychologii humanistycznej, której przedstawicielami są C. Rogers, A. Maslow oraz E. Fromm, twórczość postrzegana jest jako wartość nadająca sens ludzkiej egzystencji, co w konsekwencji zapewnia zdrowie psychiczne i prowadzi do samorealizacji. Fromm pisze, że „twórczość jest orientacją charakterologiczną, do której zdolne są wszystkie istoty ludzkie, przynajmniej w takim stopniu, w jakim nie są emocjonalnie

⁹ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, dz. cyt., s. 311.

¹⁰ Tamże, s. 302.

¹¹ K.J. Szmidt, *Twórczość i pomoc w tworzeniu w perspektywie pedagogiki społecznej*, Łódź 2001, s. 28.

¹² E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, dz. cyt., s. 14.

¹³ J. Uszyńska-Jarmoc, *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Białystok 2007, s. 106, 159, 213–214, 269.

kalekie. Osoby twórcze ożywiają niejako wszystko, czego dotkną – i inne osoby, i rzeczy, i duchowość własną¹⁴. Natomiast w ujęciu ogólnym, według D.W. Mac Kinnona, „twórczość to rozciągnięty w czasie proces charakteryzujący się oryginalnością, nowością i wartościami adaptacyjnymi, służy rozwiązaniu realnego problemu, którego wynik podlega ocenie i opracowaniu¹⁵”.

Humaniści podkreślają, że do twórczości zdolny jest każdy człowiek, dzięki temu ma możliwość samorealizacji. Zauważają też, że twórcze podejście jest pomocne w rozwiązaniu problemów.

Jako pojęcie wieloaspektowe, twórczość można opisywać także z perspektywy wielu dyscyplin naukowych. Dla psychologa liczą się procesy psychiczne i osobowość człowieka jako podmiotu tej aktywności, a nie to, czy jej wytwory są nowe dla innych członków społeczności. Podobnie uważa pedagog, dla którego ważne jest rozwijanie twórczego potencjału jednostki, a nie to, czy skutki użycia owego potencjału wnoszą coś nowego do nauki, sztuki czy kultury. Wychowanie do twórczości oczywiście zakłada, że rozwój indywidualnych zdolności twórczych zaowocuje w przyszłości dojrzałymi dziełami twórczymi, które wniosą coś nowego i wartościowego do sztuki, nauki lub innych dziedzin kultury, jednak w momencie planowania i realizacji oddziaływać w zakresie pedagogiki twórczości założenie takie nie jest najważniejsze i nie ma takiego znaczenia¹⁶.

W pedagogice twórczość jest rozpatrywana jako jeden z podstawowych celów współczesnej edukacji, jako zadanie szkoły oraz innych instytucji i placówek pracujących z dziećmi. Nauczyciel czy wychowawca ma rozwijać twórczy potencjał swoich wychowanków, powinien nie tylko stwarzać warunki sprzyjające twórczemu myśleniu swoich uczniów, ale też sam kreować i inicjować nowatorskie rozwiązania dydaktyczno-wychowawcze. Twórczość jest szczególnym rodzajem aktywności, która sprzyja rozwojowi osobowości człowieka, angażuje i ujawnia jego rozmaite zdolności¹⁷.

Liczne badania z zakresu psychopedagogiki twórczości ukazują, że stymulowanie twórczej aktywności uczniów rozwija ich wrażliwość zmysłową, wyobraźnię, a także umiejętności odkrywania i formułowania problemów, otwartość myślenia i samodzielność sądów, wewnętrzną motywację zadaniową oraz umiejętności rozwiązywania problemów¹⁸.

Tematyka twórczości poruszana jest przez wielu badaczy, którzy proponują różne stanowiska definicyjne. Wieloznaczność tego terminu została uporządkowana przez

¹⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, dz. cyt., s. 135.

¹⁵ J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Białystok 2003, s. 17.

¹⁶ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, dz. cyt., s. 14.

¹⁷ B. Dyrda, *Teoretyczne podstawy twórczości*, [w:] *Rozwijanie twórczości i inteligencji emocjonalnej dzieci i młodzieży. Poradnik dla wychowawców i nauczycieli*, red. B. Dyrda, Kraków 2004, s. 11.

¹⁸ Tamże.

R. Mooneya w szereg czterech dominujących kategorii: ludzkich wytworów, czyli dzieł, następnie procesu tworzenia tych dzieł, osób, czyli ich autorów, oraz w aspekcie tego, w jakim środowisku i klimacie (sprzyjającym lub szkodliwym twórczości) one powstają¹⁹.

Zaprezentowane koncepcje twórczości posłużą tu do analizy i interpretacji przeprowadzonych badań. Poniżej omówię podejście do koncepcji twórczości dziecięcej, które także wykorzystam w czasie omawiania wyników.

Dziecko jako naturalny twórca

Według R. Glotona i C. Clero dziecko w sposób naturalny jest twórcą²⁰, a dzięki tej życiowej potrzebie wzrastania całkowicie zwrócone jest ku przyszłości i przekraczaniu samego siebie²¹, ponieważ „tworzyć, to znaczy wyrażać to, co się ma w sobie”²². Z kolei D. Krzywoń uważa, że „twórczość dziecka to wytwory, odkrycia i nowe zachowania, cenne i pożyteczne przede wszystkim dla niego samego”²³.

Psychologowie rozwojowi i twórczości zwracają uwagę, że dzieci z natury są twórcze, przejawiają wiele nietypowych zachowań, które pozwalają trafnie rozwiązywać problemy. Ich twórcza ekspresja często ma bardzo oryginalny charakter i określone znaczenie dla nich samych. Wytwory dziecięce (plastyczne, muzyczne, słowne) na ogół nie noszą znamion wielkości, stanowią jednak istotną przesłankę rozwoju w ogóle. Twórczość sprawia dzieciom osobistą przyjemność i jest źródłem ich zadowolenia. Towarzyszy zabawie, wzbogaca ją, wnosi do działań grupy coś nowego i oryginalnego²⁴.

Należy podkreślić – na co zwraca uwagę B. Dyrda – że aktywność twórcza dziecka ujawnia się w procesie jego rozwoju, kiedy buduje ono i rozwija zdolność do wykonywania czynności prowadzących do zmian w sobie samym, ale również w otaczającym je środowisku. Dziecko jako jednostka twórcza kieruje się ciekawością poznawczą, poszukuje oryginalnych dróg do rozwiązania własnych problemów, cechuje się pomysłowością, innowacyjnością oraz swobodą intelektualną²⁵.

Wspieranie i wspomaganie rozwoju dzieci już w okresie wczesnoszkolnym oraz interwencja w celu zagarantowania podstawowych potrzeb, które nie zawsze może

¹⁹ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, dz. cyt., s. 13.

²⁰ R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa 1986, s. 56.

²¹ Tamże, s. 56–57.

²² Tamże, s. 39.

²³ D. Krzywoń, *Kraina Kreatywności. Sposoby przeciwdziałania rutynie w pracy z dziećmi poprzez ekspresję twórczą i artystyczną*, Sosnowiec 2008, s. 29.

²⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, dz. cyt., s. 175.

²⁵ B. Dyrda, *Teoretyczne podstawy twórczości*, dz. cyt., s. 11–13.

zapewnić środowisko rodzinne i społeczne, pozwala na wzbudzanie wewnętrznej motywacji u dziecka i zachęca je do podjęcia jakiegokolwiek działalności twórczej, aby zaspokoić własne potrzeby i rozwijać swoje umiejętności. Działania te podejmowane są przez placówki wsparcia dziennego. Jak uważa J. Uszyńska-Jarmoc, „rodzajów aktywności może być wiele, począwszy od aktywności indywidualnej, zespołowej, grupowej, przez aktywność intelektualną, emocjonalną lub praktyczną oraz aktywność werbalną, ruchową, muzyczną i plastyczną”²⁶. Aktywność twórcza dziecka jest spontaniczna, samodzielna, wynika z ciekawości poznawania i eksploracji, przynosi nowe dla dziecka odkrycia, a jednocześnie przyczynia się do jego poznawczego i emocjonalnego rozwoju²⁷ oraz adaptacji do świata.

Według A. Dąbka bardzo ważne w pracy z dziećmi jest kształtowanie u nich kreatywności, postawy twórczej, otwartości myślenia i rozwiązywania problemów w sposób nieszablonowy oraz przygotowanie do twórczego stylu życia. Twórczy styl życia wyraża się wzbogacaniem siebie i świata poprzez poszukiwanie nowych myśli, działań, idei, przełamywaniem rutyny i bariery schematów, stałym i systematycznym pogłębianiem wiedzy, kształtowaniem osobowego stosunku do drugiego człowieka, dążeniem do samorealizacji; zdolnością do wyciągania konstruktywnych wniosków z popełnianych błędów²⁸.

Twórczy sposób działania jest naturalny dla dzieci w wieku przedszkolnym. Ważne, aby nauczyciel potrafił go rozwijać i utrzymywać, żeby na dalszych etapach edukacji uczeń przejawiał inwencję, odczuwał potrzebę samodzielnego i twórczego działania²⁹. Postawa twórcza jest powszechna wśród dzieci, niestety w miarę rozwoju może zostać zahamowana poprzez niewłaściwe oddziaływania rodziny i szkoły, które nie podejmują zbyt wielu wysiłków w celu jej stymulowania. Jak pisze M. Przetacznik-Gierowska, własna aktywność dziecka, począwszy od najwcześniejszych okresów życia, ma w znacznej mierze charakter twórczy i to nie tylko u dzieci wyjątkowych, szczególnie pod jakimś względem utalentowanych, lecz po prostu u większości całkiem normalnych maluchów, jeśli tylko rozwijają się w środowisku, które nie hamuje ich wrodzonej skłonności do aktywnego eksplorowania i przekształcania świata³⁰.

W edukacji dziecka według J. Uszyńskiej-Jarmoc dość rzadko zwraca się uwagę na te elementy twórczości, które wyznaczają nie tylko jej kształt, ale też dynamikę. Należą do nich zarówno warunki wewnętrzne, to jest zasoby dziecka, określane także jako

²⁶ J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka*, dz. cyt., s. 29–31.

²⁷ A. Dąbek, *Psychologiczne podstawy twórczej aktywności dziecka*, Zielona Góra 1988, s. 5.

²⁸ Tamże, s. 10.

²⁹ Tamże.

³⁰ M. Przetacznik-Gierowska, *Twórczość dzieci*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. M. Tyszkowa, Warszawa 1996, s. 187–188.

twórczy potencjał rozwojowy, oraz warunki zewnętrzne, środowisko, w jakim dziecko się wychowuje, a także postawy społeczne rodziców i nauczycieli. Niezbyt sprzyjające ubogie środowisko lub negatywne postawy społeczne opiekunów wobec twórczości mogą być łatwiej przezwyciężone przez te dzieci, które mają już bogate doświadczenia twórcze, rozwiniętą osobowość twórczą i postawy nonkonformistyczne. W przypadku twórczej aktywności dzieci w młodszym wieku szkolnym czynniki zewnętrzne są ważniejsze niż wewnętrzne. Z literatury wynika, że dzieci wykazują bogaty, ale jeszcze niewystarczająco uaktywniony potencjał twórczy. Wprawdzie charakteryzuje je ciekawość świata, ale brak im ukształtowanych twórczych postaw i wykształconych cech (nonkonformizm, chęć ryzyka przy świadomości możliwych zysków), które w sytuacji negatywnych postaw zewnętrznych wobec twórczości mogłyby pomóc dziecku pokonać naciski społeczne i przeciwstawić się zewnętrznym inhibitorom³¹.

Środowiskiem sprzyjającym rozwojowi twórczej aktywności dziecka są warunki w placówce wsparcia dziennego, w której pracuję. Dzieci uczestniczą tu w zajęciach, w czasie których mają możliwość tworzenia. To właśnie z nimi prowadziłam rozmowy na temat ich wiedzy o twórczości. W dalszej części tekstu przedstawiam wyniki badań własnych. W „badaniach z dziećmi” to dzieci są partnerem badacza w docieraniu do nieznanego mu aspektów ich społecznego świata, to one pełnią w czasie badań aktywną, partycypującą rolę³².

Metodologia badań własnych

Badania własne przeprowadziłam z dziećmi w nurcie jakościowym, wybierając jako metodę badawczą wywiad, czyli – jak pisze J. Zwiernik – rozmowę z dziećmi, które mówią badaczowi o ważnych dla siebie przejawach życia, odsłaniają przed nim swoje tajemnice³³. Jak podkreśla K. Konarzewski, zainicjowana przez badacza rozmowa z osobą badaną przebiegająca w atmosferze zaufania³⁴ może mieć charakter indywidualny lub zbiorowy. Wywiad grupowy jest prowadzony z niewielką liczbą dzieci (od 3 do 5), które są naturalną grupą przyjaciół lub kolegów, a dzięki obecności rówieśników dzieci w kontakcie z osobą dorosłą czują się bardziej bezpiecznie. W czasie wspólnej rozmowy z dorosłym dziećmi w swojej grupie wzajemnie naprowadzają się na rozwijanie jakiegoś wątku rozmowy, a także podejmują kolejny, „podrzucony” przez kolegów³⁵.

³¹ J. Uszyńska-Jarmoc, *Od twórczości potencjalnej*, dz. cyt., s. 26–28.

³² J. Zwiernik, *Podejście badawcze w poznaniu wiedzy dziecka*, Wrocław 2015, s. 96.

³³ Tamże.

³⁴ K. Konarzewski, *Jak prowadzić badania oświatowe*, Kraków 2000, s. 112–127.

³⁵ J. Zwiernik, *Podejście badawcze*, dz. cyt., s. 96.

Do zbierania materiału empirycznego skorzystałam z podpowiedzi K. Konarzewskiego i w rozmowie z dziećmi użyłam wywiadu grupowego w wersji tematycznej, choć w tradycji badań jakościowych funkcjonują różne odmiany wywiadu dostosowane do szczególnych pytań badawczych. W moich badaniach zastosowałam więc wywiad grupowy, a według podziału K. Konarzewskiego jedną z jego odmian, a mianowicie grupę tematyczną (*focus group*), będącą połączeniem tematu, który wnosi badacz, i sił wyzwalanych poprzez interakcje społeczne w małej grupie. Temat to zbiór pytań i problemów. Odpowiedzi lub pomysły rozwiązań wysuwa cała grupa. Pomysły te krążą i ścierają się ze sobą, a to pobudza jednostki do otwartości i kreatywności. W grupie tematycznej ludzie ujawniają osobiste przekonania i informacje, które przemilczeliby w zwykłym wywiadzie, wpadają na pomysły, które nie przyszłyby im do głowy w innych warunkach³⁶.

Opracowując pytania do wywiadu z dziećmi, trzeba – co podkreśla J. Zwiernik – bardzo starannie przemyśleć ich liczbę i zakres. Należy pamiętać o tym, że kilkanaście lub więcej pytań drobiazgowych, sformalizowanych czy bliskoznacznych nuży i zniechęca dziecko do dalszych wypowiedzi. Kilka pytań bliskich doświadczeniu dzieci, wyrazistych, a nawet zaczepnych, ożywia je i budzi zainteresowanie³⁷.

Celem badań jest przybliżenie wiedzy dziecka na temat twórczości. Problemy szczegółowe wyrażają się w pytaniach: Czym jest twórczość dla dzieci? Z czym ją kojarzymy? Kto jest twórcą? Co można tworzyć? Badania prowadziłam w podejściu jakościowym, metodą rozmowy grupowej z dziećmi³⁸. Zdaniem badanych dzieci twórczość to działanie człowieka (twórcy), którego efektem jest konkretny, pożyteczny produkt. Proces twórczy – tworzenie, wymaga myślenia. Okazuje się, że badane dzieci widzą siebie jako twórców, podkreślają, że tworzą codziennie w świetlicy, ale także w domu. Lubią tworzyć i są kreatywne w swoich działaniach.

Badania przeprowadziłam pośród siedmiolatków³⁹. Wywiady odbywały się w trzech grupach, łącznie wzięło w nich udział dwanaścioro dzieci (w tym sześciolatek). Dzieci uczą się w szkole podstawowej w klasie pierwszej. Wszystkie były badane w bardzo zbliżonych warunkach; codziennie po zajęciach szkolnych dzieci te uczęszczają do Świetlicy Terapeutycznej w Lewinie Brzeskim. Spotkania odbywały się w sali spotkań grupowych w trakcie trwania zajęć socjoterapeutycznych, w których dzieci uczestniczą od sześciu miesięcy (zajęcia odbywają się raz w tygodniu dla każdej grupy i trwają 60 minut). Warsztaty z dziećmi prowadzę od początku, ponieważ jestem

³⁶ K. Konarzewski, *Jak prowadzić badania*, dz. cyt., s. 112–127.

³⁷ J. Zwiernik, *Podejście badawcze*, dz. cyt., s. 96.

³⁸ Tamże; K. Konarzewski, *Jak prowadzić badania*, dz. cyt., s. 112–127.

³⁹ J. Zwiernik, *Podejście badawcze*, dz. cyt., s. 95; K. Konarzewski, *Jak prowadzić badania*, dz. cyt., s. 124–125.

pracownikiem świetlicy, pedagogiem socjoterapeutą, a w tej sytuacji także badaczem. W czasie wywiadu dzieci siedziały w kręgu w sali na dywanie. Wypowiedzi były nagrywane na dyktafonie, następnie dokonałam transkrypcji.

Scenariusz, który opracowałam na potrzeby badań dziecięcej wiedzy o twórczości, składa się z siedmiu pytań. Pierwszy próbny wywiad, który przeprowadziłam z dziewięcioletnią dziewczynką, zawierał cztery pytania, które opracowałam samodzielnie. Wywiad składał się z pytań: o definicję twórczości i tworzenia, o osobę twórcy, o twórczość dzieci. Uzyskane odpowiedzi nie wyczerpały interesującego mnie zagadnienia, dlatego szukałam pytań dopełniających. W ich opracowaniu inspirowałam się opracowanym przez W. Ligęzę wywiadem klinicznym metodą J. Piageta na temat reprezentacji umysłowej twórczości⁴⁰. Wywiad uzupełniłam pytaniami bardziej szczegółowymi, dotyczącymi twórczości i tworzenia jako działalności i jej uwarunkowań oraz wytworu, w tym także wytworu twórczości dziecięcej i przykładów twórczości badanych dzieci.

Inspirując się badaniami W. Ligęzy⁴¹, sformułowałam siedem pytań do wywiadu na temat: „Twórczość”:

1. Co to jest twórczość?
2. Co to znaczy tworzyć?
3. Co można tworzyć?
4. Kto tworzy?
5. Co tworzą dzieci?
6. A co Ty tworzysz?
7. Gdzie można tworzyć?

Prezentacja i omówienie wyników badań

Rozumienie twórczości

Według badanych dzieci twórczość oznacza, że „ktoś coś tworzy” – mówi Kuba, i „bardzo ładnie to robi” – podkreśla Amelia. W tej definicji dla dzieci twórczość = „ktoś”, osoba, czyli twórca + „coś”, czyli wytwór + „tworzy”, czyli proces, działanie i „bardzo ładnie to robi”, czyli bardzo się stara.

Według badanych dzieci „twórczość to znaczy, że ktoś stworzył na przykład...” i dzieci wymieniają konkretne przykłady: samochód (Jasiu i Julia), motocykl i rower (Kuba), wodę (Szymon). Dzieci twórczość utożsamiają z działaniem, którego efektem

⁴⁰ W. Ligęza, *Co dzieci wiedzą o twórczości i tworzeniu? Rozwój reprezentacji poznawczej twórczości u dzieci od 4 do 10 lat*, Kraków 2017, s. 110–117.

⁴¹ Tamże.

jest konkretny wytwór, użyteczny produkt. Zgodnie z teorią J. Piageta siedmiolatki mają zdolność do myślenia konkretnego⁴².

Dzieci także opowiadają o odkryciu Mikołaja Kopernika: „Ziemia się kręci wokół Słońca. Ruszył Ziemię, wstrzymał Słońce”. Można stąd wywnioskować, że badani posiadają wiedzę o otaczającym świecie i najważniejszych odkryciach naukowych.

Według Leny twórczość: „To jest to samo, co tworzyć”, tak uważa także Piotrek, który dodaje, że „tworzenie to jest coś, co się robi”. Natomiast Jasiu i Karol mówią, że „tworzyć, to znaczy coś robić lub zrobić”. Lena podkreśla „coś nowego zrobić”, natomiast Zuzia dodaje, że trzeba „myśleć i myśleć, co zrobić”.

Pytania o działalność i jej uwarunkowania dotyczyły miejsca, gdzie można tworzyć.

Według dzieci można tworzyć w laboratoriach (Karol), kopalni (Szymon i Jasiu), robić złoto (dodaje Kuba), „produkowni” (Jasiu), planetarium (Szymon), przetwórnicy (Szymon), wykopaliskach (Szymon). Lena tworzy na tablecie, komputerze i komórce. Tomek mówi, że „można tworzyć w jego domu”.

Dzieci zaznaczają, że twórczość to tworzenie, czyli działanie kogoś – twórcy, oraz zwracają uwagę, że w wyniku tego procesu powstaje nowy produkt, co jest zgodne z definicjami W. Tatarkiewicz i E. Nęcka, które przytaczałam na początku artykułu.

Dzieci definiują twórczość jako „tworzenie, czegoś” – wytworu, przez kogoś – osobę, twórcę. Natomiast tworzyć, to „robić”, czy „zrobić coś”, ale żeby „coś zrobić”, trzeba „myśleć”. Coś, czyli wytwór, powinien mieć zastosowanie praktyczne.

Reasumując wypowiedzi dzieci na temat rozumienia słowa „twórczość”, spróbuję podać dziecięcą definicję twórczości. Twórczość według dzieci to proces tworzenia nowego i praktycznego wytworu przez twórcę, a działanie to wymaga myślenia.

Dostrzegane przez dzieci przejawy twórczości

Pytania o wytwór dotyczą tego, co można tworzyć. Według badanych dzieci można tworzyć: domy, obrazki (Piotr), naszyjniki, bransoletki i kolczyki, łuk, robota (Lena), złoto w kopalni (Kuba), sól, złoto, srebro (Jasiu), serce (Szymon), buty (Julka, Jasiu), chleb (Zuzia), poduszki i kołdrę (Kuba), skarpetki (Szymon). Według Piotra można stworzyć „utwór, inaczej powiedzieć, trochę to jest taka trochę wyobraźnia” i „można sobie pograć” – dodaje Lena.

Karol także uważa, że można tworzyć wodę, ale potem zastanawia się i stwierdza, że „wody nie można stworzyć”, natomiast Piotr analizuje: „Da się stworzyć kropelkę wody, ale to jak już będziemy starsi, bo to się uczy chyba na chemii”. Karol opowiada z przejęciem: „Mój tato stworzył boisko”, jest dumny ze swojego taty.

⁴² B.J. Wadsworth, *Teoria Piageta. Poznauczycy i emocjonalny rozwój mowy*, Warszawa 1998, s. 159–161.

Natomiast wytwory dzieci, to: obrazki (Piotr), „prasowanki”⁴¹ (Karol), misie, piłki, piłki takie do zabawy i gry, naszyjniki, kolczyki, nożyczki (Kuba), trampolina, gacie (Szymon), gałki oczne z plasteliny, rakietka (dziecko). Według D. Krzywoń twórczość dzieci to wytwory, które są pozytywne dla niego samego.

Przykłady autentycznych wytworów twórczości

Lena opowiada, że tworzy naszyjniki, bransoletki i kolczyki, dziwne emotki, łuk („Mam już sznurek, mam badyła, strzały trzeba od dziadka wziąć, bo miał kiedyś łuk” – mówi). Szymon ma wyobraźnię i rysuje obrazki, może nawet zbudować akwarium. Zuzia sama zrobiła lodówkę dla lalek. Jasiu tworzy z lego, zbudował domek i ciężarówkę, tworzy także samochody z innych samochodów, a z tatą stworzył warsztat. Kuba stworzył obraz, pieska i bazę z kartonu. Zuzia umie zrobić szampon, a Julia zrobiła miśka. A Piotr dodaje: „Jak będę starszy, to może stworzę jakąś nową piłkę”.

Według takich autorów, jak A. Dąbek, B. Dyrda i J. Uszyńskiej-Jarmoc dziecko kieruje się w swojej aktywności twórczej spontanicznością, ciekawością, pomysłowością, innowacyjnością i swobodą intelektualną. Zdaniem ostatniej z badaczek aktywność twórcza wyzwala ponadto potencjał edukacyjny dziecka. Twórczość dzieci bardzo często towarzyszy zabawie, wnosi do działań grupy coś nowego. Natomiast K.J. Szmidt uważa, że wytwory dziecięcej twórczości nie muszą nosić znamion wielkości, ale są przesłanką jego rozwoju.

W ocenie M. Kasprzak przeprowadzanie w świetlicach środowiskowych zajęć, między innymi z zakresu plastyki, muzyki, tańca czy teatru, ponadto zajęć sportowych oraz szeroko pojętej pedagogiki zabawy, jest podstawą do budowania aktywności twórczej wychowanków świetlicy⁴³. Trudno nie zgodzić się z tą oceną. Wszystkie dzieci dzisiaj na zajęciach plastyczno-manualnych w świetlicy tworzyły „prasowanki”⁴⁴, „ja mam białą, czarną, kolorową” – mówi Karol, a Lena: „Ja mam serce”. „Ja zrobiłem samochód” – opowiada Piotr.

Twórca w rozumieniu dzieci

Badanej grupie dzieci zadano pytania o twórcę, o osobę, która tworzy. Według Karola i Leny tworzy wynalazca, Karol uważa, że kowal, Piotr mówi, że budowniczy, Jasiu wymienia jeszcze szewca, elektryka i „Tauron”. Amelia i Szymon przypominają, że twórcą jest Mikołaj Kopernik. Natomiast Amelia i Tomek uważają, że oni tworzą,

⁴³ M. Kasprzak, *Potencjał rozwojowy dziecka w świetlicy działającej w środowisku lokalnym*, Opole 2016, s. 183.

⁴⁴ Na warsztatach plastyczno-manualnych w świetlicy dzieci wykonywały „prasowanki”. Na plastikowej formie o różnych kształtach z wypustkami dzieci układały plastikowe kuleczki w wymyślonych przez siebie kolorach i wzorach, następnie pani te wzory prasowała żelazkiem, żeby się skleily pod wpływem ciepła i połączyły w całość.

są twórcami, ponieważ dzieci także mogą tworzyć. Amelia mówi: „Ja codziennie to robię”. Dzieci z natury są twórcze i tworząc, wyrażają siebie, co podkreślają R. Gloton i C. Clero oraz K.J. Szmidt. Aktywność twórcza wyzwala potencjał rozwojowy, dziecko w sposób naturalny poszukuje dróg rozwoju – twierdzi J. Uszyńska-Jarmoc.

W czasie rozmowy dzieci słuchały siebie nawzajem, nawiązywały do wcześniejszych wypowiedzi kolegów, dodawały swoje pomysły, zwracały uwagę, jeżeli ktoś wcześniej poruszał dany temat, czy podawał przykład. Dzieci przez podnoszenie dłoni informowały, że chcą zabrać głos (na zajęciach socjoterapeutycznych nie mamy takiego zwyczaju, ale w tej sytuacji ta reguła powodowała, że czekały na swoją kolej, aż je poproszę o zabranie głosu). W czasie zajęć współpracowały ze sobą. Zgodnie z teorią J. Piageta siedmiolatki dzięki interakcjom społecznym potrafią uwzględniać punkt widzenia innych osób. Rozwijają się u nich współdziałanie oraz relacje oparte na wzajemnym szacunku⁴⁵.

W czasie rozmowy dzieci przejawiają dużą inwencję w mówieniu o twórczości oraz mają dużą wiedzę o otaczającym je świecie. Posiadają też wiedzę o znanym polskim naukowcu, astronomie Mikołaju Koperniku, znają jego teorię heliocentryzmu.

W czasie wypowiedzi na temat miejsc, gdzie się tworzy, dzieciom brakowało słów, miały trudność z przypomnieniem sobie ich nazw, chociaż podkreślały, że w nich były.

W kwestii twórczości dziecięcej badane dzieci podkreślały, że tworzą codziennie, mają dużo pomysłów, są kreatywne. Akcentowały fakt, że tworzą codziennie w świetlicy, a także realizują swoje pomysły w domu; swoje wytwory często wykonują z dostępnych odzyskanych materiałów (na przykład kartonów i pudełek po produktach).

Z badań przeprowadzonych w grupie siedmiolatków wynika, że dzieci w świetlicy i w domu mają możliwość realizacji swojej twórczości.

Wnioski z przeprowadzonych badań

Prowadzone badania pokazały, co badane dzieci wiedzą o twórczości, jak ją rozumieją, z czym im się kojarzy, jakie przejawy twórczości dostrzegają, kto według nich może tworzyć.

Na podstawie analizy i interpretacji zebranych danych pragnę wskazać na następujące określenia:

- twórczość to proces wymagający myślenia,
- twórczość to działanie, czyli tworzenie, które wymaga zaangażowania,
- twórczość to produkt – wytwór, który kojarzy się z nowościami, czymś nowym, nie zawsze nowatorskim i użyteczny w codziennym życiu lub ma służyć zabawie,
- twórczość to proces, który wymaga wszystkich powyższych kategorii.

⁴⁵ B.J. Wadsworth, *Teoria Piageta*, dz. cyt., s. 159–161.

Z kolei twórca, to:

- to każdy człowiek (oczywiście człowiek – dorosły, człowiek – dziecko),
- wynalazca, na przykład Mikołaj Kopernik,
- osoba, która coś wytwarza: budowniczy, kowal, szewc,
- osoba, która naprawi: elektryk,
- miejsca, gdzie można to tworzyć:
 - specjalistyczne: laboratoria, kopalnie, zakłady produkcyjne, przetwórnice, wykopaliska,
 - świetlica,
 - dom,
 - na komputerze, tablecie, telefonie komórkowym.

W kwestii oceny twórczości dziecięcej należy wskazać, że:

- dzieci tworzą codziennie,
- lubią tworzyć,
- tworzą w świetlicy i w domu,
- wytwory twórczości dziecięcej, to wytwory plastyczne (obrazki), wytwory manualne szyte (misie, pieski, piłki), nawlekane (naszyjniki, kolczyki), klejone konstrukcje (akwarium, baza), układane z klocków (domek, ciężarówka).

Dzieci w czasie badania wykazywały się dużą inwencją w mówieniu o twórczości, posiadały także dużą wiedzę o otaczającym je świecie. Przeprowadzone badania pozwoliły na ukazanie wiedzy dziecka na temat twórczości.

Mali rozmówcy dostrzegają związek twórczości z tworzeniem, a „tworzenie to jest coś, co się robi”, czyli inaczej działanie, czynność („robienie”), związane z procesami wymagającymi myślenia, bo inaczej nic się nie stworzy. Ważne jest, aby uzyskany wytwór był nowy i miał praktyczne zastosowanie. Natomiast, żeby tworzyć, nie trzeba być geniuszem czy artystą.

Uzyskane wyniki pozwalają poznać wiedzę dzieci na temat twórczości. Według badanych przeze mnie siedmiolatków twórczość jest rozumiana w kategoriach działania, wytworu, a także osoby (twórcy, także twórcy – dziecka) i czynników wewnętrznych determinujących ten proces.

Twórczość traktowana jest zarówno jako naturalny proces rozwoju (niejako uboczny produkt twórczej aktywności dziecka), jak i proces autokreacji, polegający na świadomym i zamierzonym wpływaniu na kształt własnego życia dzięki podejmowaniu twórczej aktywności przez dziecko⁴⁶.

Badane dzieci uważają, że wiele aktywności człowieka wymaga twórczego podejścia. Badane przeze mnie dzieci tworzą codziennie, lubią tworzyć, są pomysłowe i kreatywne. Wyniki te są bardzo ważne z punktu widzenia placówki, w której pracuję.

⁴⁶ J. Uszyńska-Jarmoc, *Od twórczości potencjalnej do autokreacji*, dz. cyt., s. 26.

Świetlica jest miejscem twórczej aktywności dzieci, wyzwania w dzieciach twórczej aktywności, twórczego podejścia do rozwiązywania problemów, autokreacji. Dzieci to zauważają i doceniają, traktują siebie jako pomysłowych twórców.

W podsumowaniu trzeba stwierdzić, że dzieci ujmują twórczość całościowo i systemowo, wiążą z osobą, czyli twórcą, procesem, szeroko ujętym wytworem oraz warunkami zewnętrznymi sprzyjającymi aktywności twórczej. Dziecięce wypowiedzi na temat twórczości są zgodne z kategoriami opisanymi w literaturze na temat twórczości przez R. Mooneya (w latach 60. ubiegłego wieku), na które powoływał się także E. Nęcka na początku obecnego stulecia, a także W. Ligęza, który w 2017 roku w oparciu o wyłonione kategorie twórczości prowadził badania wśród dzieci.

Bibliografia

- Dąbek A., *Psychologiczne podstawy twórczej aktywności dziecka*, Wydawnictwo WSP, Zielona Góra 1988.
- Dyrda B., *Teoretyczne podstawy twórczości*, [w:] *Rozwijanie twórczości i inteligencji emocjonalnej dzieci i młodzieży. Poradnik dla wychowawców i nauczycieli*, red. B. Dyrda, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Gloton R., Clero C., *Twórcza aktywność dziecka*, WSiP, Warszawa 1986.
- Kasprzak M., *Potencjał rozwojowy dziecka w świetlicy działającej w środowisku lokalnym*, Wydawnictwo Świętego Krzyża, Opole 2016.
- Konarzewski K., *Jak prowadzić badania oświatowe*, WSiP, Kraków 2000.
- Krzywoń D., *Kraina Kreatywności. Sposoby przeciwdziałania rutynie w pracy z dziećmi poprzez ekspresję twórczą i artystyczną*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2008.
- Ligęza W., *Co dzieci wiedzą o twórczości i tworzeniu? Rozwój reprezentacji poznawczej twórczości u dzieci od 4 do 10 lat*, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2017.
- Nęcka E., *Psychologia twórczości*, GWP, Gdańsk 2001.
- Popek S., *Człowiek jako jednostka twórcza*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- Popek S., *Twórczość dzieci*, [w:] *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Fundacja „Innowacja”, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa 1998.
- Przetacznik-Gierowska M., *Twórczość dzieci*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, red. M. Tyszkowa, PWN, Warszawa 1996.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, GWP, Gdańsk 2007.
- Szmidt K.J., *Twórczość i pomoc w tworzeniu w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2001.
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć. Sztuka. Piękno. Forma. Twórczość. Odtwórczość. Przejście estetyczne*, PWN, Warszawa 1982.
- Uszyńska-Jarmoc J., *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2007.
- Uszyńska-Jarmoc J., *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2003.

Wadsworth B.J., *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój mowy*, WSiP, Warszawa 1998.

Zwiernik J., *Podejście badawcze w poznaniu wiedzy dziecka*, Wydawnictwo DSW, Wrocław 2015.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Renata Pietruńko

Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, Wydział Nauk Pedagogicznych

e-mail: renatapietrunko@gmail.com